

Рецензія

на дисертацію Різуна Назара Тарасовича

«Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»

В історіографії існує довготривала традиція дослідження державотворчих процесів у Північній та Східній Європі у VIII–XII ст. Попри це, науковий інтерес до них не спадає, навпаки, навіть зростає, головним чином завдяки розвитку історичної думки та методології історичної науки. Спроби перегляду усталених трактувань та заповнення численних пробілів активізувалися в останні десятиліття. Відтак, дедалі частіше з'являються праці, в яких розкриваються нові, подеколи несподівані ракурси висвітлення давно окресленої проблематики.

Приємно констатувати, що свій внесок у розвиток означеної тенденції зробив також Назар Різун. Уже саме формулювання теми дисертації засвідчує намагання автора розширити наявні горизонти знань про ранньодержавні інститути влади скандинавів, полабських і поморських слов'ян. Поставлена мета доволі амбітна і складна, позаяк з того часу збереглося обмаль джерельних матеріалів й уже висловлено чимало їх різноманітних інтерпретацій. Щоби досягти хоча б якоїсь новизни, треба зосередитися, насамперед, на пошуку і розробці нових теоретико-методологічних засад дослідження. Фігурування в назві роботи двох ключових термінів – “тінг” і “віче” – вказує на обраний шлях вирішення цієї проблемної ситуації, а саме системного порівняльного аналізу функціонування обох асамблей. Такий підхід цілком виправданий. Досі дослідники зазвичай вивчали суспільно-політичні відносини в ранньодержавних утвореннях в Скандинавії, Помор'ї та Полаб'ї відокремлено і лише принагідно проводили між ними паралелі. Потреба зведення усього масиву напрацьованого матеріалу в одній студії давно

назріла. Вельми тішить те, що, попри всі труднощі, дисертант все ж зважився взятися за цю величезну й дуже потрібну працю.

В хронологічному відношенні дисертаційне дослідження охоплює величезний проміжок часу – останньою чверть VIII – середину XII ст. Здавалося б, через надто широкі рамки дослідникові аж ніяк не вдасться уникнути поверховості в описі відповідних явищ та процесів. Однак текст свідчить про протилежне: він достатньо наповнений, а подеколи навіть перенасичений, фактами – як історіографічними, так і джерельними. Більше того, глибока перспектива дала можливість цілісно охопити ранньодержавний період історії Скандинавії, Помор'я та Полаб'я. Хоча заледве чи можна погодитися з тезою автора про те, що він проіснував так довго – понад триста п'ятдесят років (с. 18, 20): “у скандинавів і балтійських слов'ян перехідний ранньодержавний устрій не лише проіснував декілька століть, а й пройшов низку практично синхронних етапів еволюції...”; “окреслений період (остання чверть VIII – середина XII ст. – I. Ш.) можна охарактеризувати як ранньодержавний”; (с. 18). При цьому верхня хронологічна межа обґрунтована дуже слабо. Вона визначена серединою XII ст., але факти, наведені на її користь, датуються другою половиною XII ст.: коронація норвезького конунга Магнуса Ерлінгсона, яка ознаменувала утвердження феодальної монархії в Скандинавії, відбулася 1163/1164 р., а полабські слов'яни остаточно втратили свою незалежності наприкінці XII ст.

Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Вона логічно вмотивована, достатньо збалансована і загалом дає змогу виконати усі поставлені завдання. Втім, перелік останніх, на нашу думку, можна було б розширити, включивши до них студії з скандинавсько-слов'янських відносин. Тим більше, що з цієї теми існують дуже цікаві публікації. Імовірно, що завдяки цьому матеріалу вдалося б пояснити низку подібностей не тільки у перебігу державно-

інтеграційних процесів у Північній і Східній Європі, а й конкретно в діяльності тінгу та віча.

Свою творчу лабораторію дисертант логічно і всебічно описав у першому розділі “Джерела, історіографія і методологія”, продемонструвавши знання великого масиву наукової літератури та джерел з теми, їх глибоке і критичне осмислення, прагнення якомога результативніше використати на практиці новітні методики дослідження і теоретико-концептуальні розробки. І все ж в окремих моментах матеріал розділу не до кінця продуманий. Зокрема, не зовсім зрозуміла послідовність огляду джерельної бази (§1.1): спершу описані наративні джерела, після них ніби археологічні знахідки, хоча насправді використані результати археологічних досліджень (тобто вже готові висновки, які вартувало б подати в наступному підрозділі 1.2 “Історія вивчення проблематики”), далі правові кодекси, епіграфічні написи і насамкінець топонімічні дані, які, аналогічно до наведених археологічних джерел, теж не досліджувались автором самостійно, із допомогою спеціалізованої методології, а, як вказано ним, “запозичено з опрацювань С. Брінка, який вивчає особливості раннього шведського суспільства (с. 41)”. Крім того, з огляду на використання різнотипових джерел, конкретизація, подана в дужках до заголовку того ж таки підрозділу виглядає вкрай дивною: “саги, хроніки й житія”. В підрозділі “1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження” вартувало б детальніше розповісти про використання в дослідженні тінгу та віча історико-порівняльного та зіставного методу. Чомусь навіть не згаданий метод системно-структурного аналізу, до якого автор апелює в тексті (с. 82).

Другий розділ, у якому подане тло функціонування тінга та віча в скандинавів та слов'ян, має подвійне призначення. З одного боку, він виправдовує доцільність співставлення цих органів ранньодержавної влади, головним чином за рахунок синхронності основоположних суспільно-політичних процесів, а з другого – подає тло, без якого неможливе їх адекватне сприйняття і розуміння: утворення ранніх держав у Скандинавії,

Помор'ї та Полаб'ї, характер й особливості еволюції систем владних відносин.

Третій розділ, присвячений власне віче і тінгу, зокрема аналізу їх соціального складу та діяльності. Загалом його підрозділи відзначаються високою інформативністю, насиченістю фактичним матеріалом та почасти науковою новизною. У них послідовно, комплексно та глибоко розкрито вказані аспекти досліджуваної теми. Разом з тим, вважаємо за доцільне вказати на окремі, на нашу думку, не зовсім вдалі формулювання назв підрозділів. Зокрема, в §3.1 краще було б написати не “суспільний”, а соціальний склад, також не точним є слово “перебіг” в §3.2, бо ж, за словами автора, “можна вести мову про дослідження не стільки перебігу тінгу й віча, скільки найважливіших ознак таких подій. Дотримання встановлених правил і проведення зібрань у спеціальних, чітко визначених локаціях були головними передумовами для їхнього скликання”. Тому тут більше підходить словосполучення “порядок проведення” або “правила проведення”. Особливу цінність представляє §3.3, в якому з'ясовано ролі тінгу та віча в системах влади і, що важливо, зроблено спробу частково простежити їх еволюцію.

Інформацію про функції та значення тінгу і віча істотно доповнює четвертий розділ. У ньому автор аналізує діяльність цих асамблей крізь призму християнізації скандинавів та полабських і поморських слов'ян. Через те, що відповідних джерельних відомостей про обговорення питання прийняття християнства на слов'янських зібраннях дуже мало, цей текст вийшов найбільш однобічним, а висновки значною мірою абстрактними та гіпотетичними.

Висновки дисертації логічно вмотивовані, обґрунтовані й у багатьох відношеннях відзначаються науковою новизною. Вони засвідчують сумлінне й успішне виконання автором усіх поставлених наукових завдань і, зрештою, досягнення безсумнівно значимих результатів дослідження.

Результати дослідження викладено в дев'яти наукових публікаціях, п'ять з яких надруковано у наукових фахових виданнях України.

Дисертаційне дослідження та наукові публікації Різуна Н. Т. не містять жодних порушень академічної доброчесності – плагіату, самоплагіату, фальсифікації, фабрикації.

Дисертаційна робота Назара Тарасовича Різуна відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. “Про затвердження Вимог до оформлення дисертації” та п. 6 “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Наведені у рецензії аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертація Н. Т. Різуна на тему «Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”» є завершеною самостійною працею, виконаною з дотриманням усіх вимог, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 “Історія та археологія”.

Рецензент,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету
імені Івана Франка

І. Є. Шпик